

ƏKİN MÜDDƏTİNİN SARIMSAĞIN BOY, İNKİŞAF VƏ MƏHSULDARLIĞINA TƏSİRİ

C.Ə.RZAYEV

Azərbaycan ET Tərəvəzçilik İnstitutu

Sarımsağın konservi sənayesində, kolbasa istehsalında, təbabətdə və məişətdə istifadə olunan kənd təsərrüfatı məhsulları içərisində özünə məxsus xüsusi yeri vardır. Sarımsağın belə qiymətli əhəmiyyətini nəzərə alaraq tədqiqat illərində ekspediya yolu ilə müxtəlif məişəyə mənsub olan çoxlu sayda sortnünunələri toplanmış və Azərbaycan Elmi Tədqiqat Tərəvəzçilik İnstitutunun Abşeron yardımçı və onun Qusarçay bölgə təcrübə təsərrüfatlarında öyrənilmişdir.

Sarımsağın optimal əkin müddətini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə 5 daha perspektivli sortnünunələrindən 1, 5, 7, 10 nömrələrdən istifadə edilərək, 5 əkin müddətində (15.VII, 13-14.VIII, 15.IX, 15.X, 13-15.XI) tarla təcrübəsi qoyulmuşdur. Bütün əkin müddətlərində cərgə arası 40 sm, bitki ilə bitki arası 5-10 sm olmaqla əkin əl ilə aparılmışdır. Hektara orta hesabla şum altına 20-30 ton çürümüş peyin, 300-400 kq superfosfat 100-150kq kalium gübrəsi verilmişdir. Yemləmə şəklində azot gübrəsindən istifadə olunmuşdur. Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, əkindən sonra kütləvi çıxışın alınması əkin müddətlərindən və sortnünunələrindən asılı olaraq müxtəlifdir. Belə ki, birinci və ikinci əkin müddətlərində (15.VII, 13-14.VIII) əkilmiş dişlərdən kütləvi çıxış yalnız sentyabr ayının ikinci ongunluyundan başlayaraq oktyabr ayının üçüncü ongunluyuna kimi davam edir. Bunun başlıca səbəbi əkin materialının nisbi sükunət dövrünün keçməməsi, əkindən sonra havaların quraqlıq və isti keçməsidir. Həmin aylarda havanın temperaturası 34-37°C çatır ki, bu da əkilmiş dişlərin tez-tez suvarılmasını tələb edir. Dişlərin torpaqda uzun müddət qalmasına baxmayaraq çürümədən sağlam qalır. Tez-tez suvarma nəticəsində bu əkin müddətlərində əkilmiş dişlərdən əmələ gələn bitkilər fuzarioz xəstəliyinə tutulur. Havada temperatura azaldıqca bitkilərin xəstəliyə tutulma faizi azalır.

Birinci və ikinci əkin müddətlərində kütləvi çıxış sortnünunələrində 46-86 gün olduğu halda üçüncü və dördüncü əkin müddətlərində 9-32 gün beşinci əkin müddətində 10-31 gün olmuşdur. Bu onunla izah edilir ki, bu əkin müddətlərində havanın temperaturası azalır, kifayət qədər yağmurlar olur, kütləvi çıxış tez alınır. Bu əkin müddətlərinin bir üstün cəhəti də ondadır ki, bitkilər normal inkişaf edir və xəstəliyə tutulmurlar. Tədqiqat illərində bitkilərin hündürlüyü, yarpaqların eni, uzunluğunu ölçülmüş və bitkilərdə olan yarpaqlar sayılmışdır. Belə ki, birinci və ikinci əkin müddətlərində (15.VII, 13-14.VIII) bitkilərin hündürlüyü 26,2-31,0 sm, yarpaqların sayı 11,7-12

ədəd, yarpağın eni 2,8-2,9 sm, uzunluğu 38-39,8 sm olduğu halda, üçüncü, dördüncü əkin müddətlərində (15.IX, 15.X) bitkilərin hündürlüyü 61,1-63,7 sm, yarpaqların sayı 12,5-13,5 ədəd, eni 2,9-4,9 sm, uzunluğu 36,4-38,2sm, beşinci əkin müddətində (13-15.XI) isə bitkilərin hündürlüyü 48sm, yarpaqların sayı 11,5 ədəd, eni 2,6sm, uzunluğu isə 37,5 sm olmuşdur. Biometrik ölçülərin nəticələri sortnünunələri üzrə 1 sayılı cədvəldə verilir.

Sarımsağın vegetasiya müddəti (dişlərin kütləvi

Cədvəl 1.

Əkin müddətlərindən asılı olaraq sarımsağın biometrik ölçüləri

Əkin müddəti	Bitkilərin hündürlüyü, sm	Bitkidə olan yarpaqların sayı, ədədlə	yarpaqların	
			eni, sm	uzunu, sm
15.VII	26,2	12,0	2,8	39,8
13-14.VIII	31,0	11,7	2,9	38,0
15.IX	61,1	12,5	2,9	36,4
15.X	63,7	13,5	4,9	38,2
13-15.XI	48	11,5	2,6	37,5

çıkışından soğanın texniki yetişkənliyinə qədər) əkin müddətindən asılı olaraq sortnünunələrində müxtəlifdir.

Birinci və ikinci əkin müddətlərində (15.VII, 13-14.VIII) vegetasiya müddəti 236-278 gün olduğu halda, üçüncü, dördüncü əkin müddətlərində (15.IX, 15.X) 222-271 gün beşinci əkin müddətində (13-15.XI) 184-210 gün olmuşdur. Tez yetişkənliyə görə 5№-li, orta yetişkənliyə görə 1, 10№-li gec yetişkənliyə görə isə 7№-li fərqlənir.

Sarımsağın məhsuldarlığı sortun bioloji xüsusiyyətlərindən, torpaq-iqlim şəraitindən, becərmə texnologiyasından və optimal əkin müddətindən asılıdır. Sarımsağın bu xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, tədqiqat illərində orta hesabla hektardan məhsuldarlıq, bir soğanın, bir dişin kütləsi müəyyən edilmişdir. Sortlar üzrə orta məhsuldarlıq 2 sayılı cədvəldə verilir.

Cədvəldən göründüyü kimi birinci əkin müddə-

Cədvəl 2.

Əkin müddətindən asılı olaraq sarımsaq sortnünunələrinin məhsuldarlığı, ha/sent

Əkin müddəti	Sortnünunələrin kataloq nömrəsi					
	1	5	7	10	orta hesabla	oktyabr ayındakı əkin müddətinə nisbətən ±
15.VII	75,0	110,7	70,1	107,6	90,8	- 63,7
13-14.VIII	87,3	115,1	97,4	79,8	94,2	- 59,6
15.IX	98,5	128,5	130,4	116,4	118,8	- 35,7
15.X	110	170	175,6	162,4	154,5	0
13-15.XI	75,0	97,1	106,8	84,1	90,7	- 63,8

Cədvəl 3.

Əkin müddətindən asılı olaraq sarımsaq
sortnumunələrində soğanın kütləsi, qramla

Əkin müddəti	Sortnumunələrin kataloq nömrəsi					
	1	5	7	10	orta hes- sabl	oktyabr ayındakı əkin müddətinə nisbətən +
15.VII	31,1	22,0	145,2	35,4	58,4	- 26,6
13-14.VIII	37,5	31,0	165,8	31,0	66,3	- 18,7
15.IX	45,0	49,0	150	43,7	71,9	- 13,7
15.X	50,6	52,4	188	49,0	85,0	0
13-15.XI	30,2	34,6	155,7	29,0	62,3	- 27,7

Cədvəl 4.

Əkin müddətindən asılı olaraq soğanaqda
yerləşən dişlərin kütləsi, qramla

Əkin müddəti	Sortnumunələrin kataloq nömrəsi					
	1	5	7	10	orta hes- sabl	oktyabr ayındakı əkin müddətinə nisbətən +
15.VII	3,1	1,9	13,1	3,0	5,3	- 2,5
13-14.VIII	3,3	2,8	14,7	2,7	5,9	- 1,9
15.IX	4,2	4,4	12,7	4,1	6,3	- 1,5
15.X	4,5	4,8	17,5	4,6	7,8	0
13-15.XI	2,7	3,2	14,0	2,5	5,6	2,2

tində (15.VII) hektardan orta məhsuldarlıq sortnumunələri üzrə 90,8 sent, ikinci əkin müddətində (13-14.VI-II) 94,2 sent, üçüncü əkin müddətində (15.IX) 118,8 sent, dördüncü əkin müddətində (15.X) 154,5 sent, beşinci əkin müddətində isə 90,7 sent məhsul alınmışdır. Əkin müddətləri içərisində hektardan alınan məhsuldarlığa görə dördüncü əkin müddəti kəskin fərqlənmişdir. Bu əkin müddətində birinci əkin müddətindən 63,7 sent, ikinci əkin müddətindən 59,6 sent, üçüncü əkin müddətindən 35,7 sent, beşinci əkin müddətindən 63,8 sent hektardan çox məhsul alınmışdır.

Sarımsaq soğanının təsərrüfat əhəmiyyətli olmasını nəzərə alıb təcrübə illərində əkin müddətindən asılı olaraq orta hesabla bir soğanın kütləsi müəyyən edilmiş və nəticəsi 3 №-li cədvəldə verilir. Cədvəldən görüldüyü kimi birinci və ikinci əkin müddətlərində (15.VII, 13-14.VIII) soğanın kütləsi 58,4-66,3 qram, üçüncü əkin müddətində (15.IX) 71,9 qram,

dördüncü əkin müddətində (15.X) 85,0 qram, beşinci əkin müddətində isə 62,3 sent olmuşdur.

Əgər dördüncü əkin müddətində soğanların kütləsini qalan əkin müddətlərindənki soğanların kütləsi ilə müqayisə etsək onda aydın ola bilər ki, bu əkin müddətində soğanın kütləsi birinci əkin müddətindəki soğanın kütləsindən 26,6 qram, ikinci əkin müddətindəkindən 18,7 qram, üçüncü əkin müddətindəkindən 13,7 qram beşinci əkin müddətindəkindən 27,7 qram çox olmuşdur.

Soğanaqda yerləşən dişlərin təsərrüfat üçün əhəmiyyətini nəzərə alıb tədqiqat illərində orta hesabla bir dişin kütləsi müəyyən edilmişdir. Əkin müddətindən asılı olaraq bir dişin kütləsi birinci əkin müddətində (15.VII) 5,3 qram, ikinci əkin müddətində (13-14.VII) 5,9 qram, üçüncü əkin müddətində (15.IX) 6,3 qram, dördüncü əkin müddətində (15.X) 7,8 qram beşinci əkin müddətində (13-15.XI) 5,6 qram olmuşdur. Əgər dişlərin kütləsini dördüncü əkin müddətindəki dişlərin kütləsi ilə müqayisə etdikdə məlum olur ki, bu əkin müddətində dişlərin kütləsi birinci, ikinci əkin müddətlərindəki dişlərin kütləsindən 1,9-2,5 qram, üçüncü əkin müddətindən 1,3 qram, beşinci əkin müddətindən 2,2 qram çoxdur. Sortnumunələrin dişlərinin kütləsi əkin müddətlərindən asılı olaraq 4 sayılı cədvəldə verilir.

Əkin müddətlərini sortnumunələri üzrə müqayisə etdikdə aydın olur ki, oktyabr ayının ikinci ongunluyunda sarımsaq əkiləndə qalan əkin müddətlərinə nisbətən tez kütləvi çıxış alınır, məhsuldarlıq çoxalır, soğanın və orta hesabla bir dişin kütləsi artıq olur.

Aparılmış tədqiqat işinin təhlili göstərir ki, sarımsağı respublikanın bölgələrindən asılı olaraq üçüncü və dördüncü (15.IX, 15.X) əkin müddətlərində əkilməsi məsləhətdir.

Sarımsağı optimal əkin müddətində əkmədikdə soğanlar bəzi sortlarda boşalır, bəzilərində dişlər cücərir. Bu cür əkin materialı əkiləndə bitkilər zəif inkişaf edir, soğanlar formalaşmır, hektardan orta məhsuldarlıq kəskin azalır.